

ФІЛОСОФІЯ

УДК 14:(316.48+316.83)

О. Г. Данильян, доктор філософських наук, професор

ПРОБЛЕМА ОПТИМІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМІВ РОЗВ'ЯЗАННЯ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ У ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ СУСПІЛЬСТВАХ

Розглянуто сутність механізму розв'язання суперечностей і управління конфліктами. Зроблено висновки про те, що основними модифікаціями механізму розв'язання суперечностей і управління конфліктами в сучасному суспільстві є економічні інститути, політико-правові інститути, інститути культури та соціалізації, мораль, релігія, традиції тощо. Обґрунтовано основні напрями оптимізації цього механізму у трансформаційних умовах: інституціоналізація конфліктів, легітимація конфліктів, структуризація конфліктних груп, формування правової, демократичної держави та ін.

Ключові слова: механізм розв'язання суперечностей, оптимізація, інституціоналізація конфліктів, легітимація конфліктів, структуризація конфліктних груп, правова держава.

Актуальність проблеми. Визначені в Конституції України завдання щодо створення демократичної, соціальної, правової держави не можуть бути вирішені без створення ефективних механізмів розв'язання соціальних суперечностей і управління конфліктами, які неминуче виникають у суспільстві. Дійсно, ще класики теорії конфлікту висловлювали думку, за якою хоча суперечності і конфлікти є неминучими подіями, що складають невід'ємну частину соціально-політичного життя суспільства, все ж кожний окремий конфлікт так чи інакше завершується [1, с. 85]. Але тільки останніми десятиріччями через певні причини сформувався переконання, що розв'язання соціальних суперечностей, конфліктів не може бути автоматичним або стихійним процесом. Це процес, який вимагає управлінського впливу, створення ефективних механізмів розв'язання суперечностей, регулювання конфліктів, які могли б своєчасно мінімізувати негативні наслідки загострення суперечностей і вплив деструктивних конфліктів на суспільство. Особливо ця ідея справедлива для суспільств, які перебувають на перехідному етапі свого розвитку і для яких це питання є не просто актуальним, а життєво важливим.

Аналіз основних джерел і публікацій. Питання, пов'язані з механізмами розв'язання суперечностей (або, за іншою термінологією: зняттям напруження, врегулюванням конфліктів, соціальною стабілізацією та корекцією), висвітлюються у працях таких фахівців, як Ж. Аройо, М. Вебер, Л. Козер, В. Кошев, Ю. Красова, Т. Парсонс, К. Поппер, В. Себіченко, В. Суханова, М. Хайдеггер. Ці автори розкривають ті чи інші функції механізмів розв'язання соціальних суперечностей, аналізують рівні їх функціонування в соціальних спільнотах. Особливості розв'язання суперечностей, досягнення консенсусу в процесі розвитку суспільства розглядаються в концепціях Ю. Хабермаса, Дж. Роулза та Ф. Лютара. Однак їх дослідження не можуть бути безпосередньо застосовані для аналізу процесів у сучасних трансформаційних соціумах.

Формулювання цілей. Аби забезпечити оптимальне функціонування суспільства та співіснування його соціальних груп, а загострення соціальних суперечностей не призводило до виникнення на їх основі різноманітних і гострих конфліктів (страйків, зіткнень на міжнаціональному ґрунті та ін.), необхідне цілеспрямоване, всебічне дослідження механізмів розв'язання соціальних суперечностей і управління конфліктами, а також обґрунтування напрямів їхньої оптимізації.

Виклад основного матеріалу. Перейдемо безпосередньо до розгляду проблеми розв'язання соціальних суперечностей і управління конфліктами в сучасному суспільстві. Під механізмом розв'язання соціальних суперечностей у даному контексті можна розуміти механізм раціоналізації дій суб'єктів соціальної системи за посередництвом законів, моральних, релігійних та культурних норм, правил, традицій, політичної та економічної доцільності тощо. Механізм розв'язання суперечностей у конкретній соціальній системі має складну, ієрархічну структуру, свої специфічні форми, методи, прийоми і засоби в політичній, правовій, економічній (матеріальній), духовній, гуманітарній та інших підсистемах, тому правильніше говорити про сукупність тісно пов'язаних і взаємодіючих механізмів розв'язання (регулювання) суперечностей у суспільстві.

Основними модифікаціями механізмів розв'язання соціальних суперечностей у сучасному суспільстві є економічні інститути, політико-правові інститути, інститути культури та соціалізації, мораль, релігія, традиції, звичаї та ін. Під час виконання своїх функцій ці інститути взаємодіють, створюють своєрідну систему регуляторів, які дозволяють підтримувати суспільний порядок, соціальну згоду між суб'єктами суспільства, поєднувати їх різноманітні інтереси і потреби. Одним з найважливіших механізмів розв'язання суперечностей у соціальних системах, підтримання в них стану динамічної рівноваги є політико-правові інститути. До основних політико-правових інститутів сучасного суспільства належать: держава, судові та адміністративні органи, політичні партії та суспільні рухи, інститути соціального контролю, прав людини, правового виховання тощо [2, с. 212–233; 3, с. 340–354].

Дослідження досвіду трансформації країн, які вже здійснювали спробу вирішення завдань переходу від тоталітаризму до демократії, дає змогу зробити висновок про те, що відсутність ефективних механізмів розв'язання суперечностей є однією з найважливіших причин невдач деяких країн на цьому шляху та їх еволюції в напрямі до авторитаризму або хаосу.

Створення ефективних механізмів розв'язання суперечностей пов'язується передусім з їхньою оптимізацією. Оптимізація механізму розв'язання суперечностей передбачає приведення цього механізму в такий стан, який дозволяє йому виконувати основні функції найбільш ефективно, відповідно до критерію оптимальності. Критерієм же оптимальності механізму розв'язання суперечностей можна вважати досягнутий рівень соціальної ентропії в конкретній сфері суспільства (або соціальної системи у цілому), який визначається сукупністю різних емпіричних методів.

Оптимізація конкретного механізму розв'язання суперечностей передбачає вироблення таких технологій діяльності з розв'язання суперечностей, у рамках яких ця діяльність давала б максимальний результат. Це можливо за умови, коли форми і методи узгодження протилежних соціально-політичних інтересів (тобто розв'язання суперечностей) відповідають характеру конфліктної взаємодії суб'єктів суспільства (тобто суперечності).

Отже, оптимізація механізму розв'язання суперечностей надає процесу конфліктної взаємодії форм, здатних максимально використати конструктивний потенціал суперечності, що лежить в основі конфлікту, і знизити до мінімального рівня його деструктивний потенціал, тобто мінімізувати неминучі соціальні, політичні, економічні та моральні втрати. Саме в цьому полягає сутність оптимізації механізму розв'язання суперечностей.

Одним із найважливіших напрямів з оптимізації механізмів розв'язання суперечностей у перехідних суспільствах є шлях інституціалізації конфліктів і спорів.

Найбільш докладно питання інституціалізації суперечностей і конфліктів розроблене Р. Дарендорфом. На його думку, соціальні системи відрізняються одна від одної не наявністю або відсутністю феномену конфлікту, а різним ставленням влади до нього. Прикладом суспільства, де створено умови для інституціалізації конфліктів, він вважає ліберальну демократію. Інституціалізації конфліктів сприяють такі характеристики демократичного суспільства: плюралізм економічного і соціального життя; пріоритетна роль громадянського суспільства; певний консенсус між основними суспільними структурами; наявність політико-правових інститутів, що регулюють конфлікти між соціальними групами і забезпечують правову основу дискусій та ухвалення рішень; наявність у суспільстві базової єдності, загальної зацікавленості громадян у збереженні соціальної організації; юридично і фактично забезпечена незалежність особистості [4].

Р. Дарендорф зазначає, що раціональне ставлення до регулювання конфліктів є необхідною умовою існування парламентського правління, а також свободи індивіда, яку гарантує представницька держава. Тому в суспільстві ліберальної демократії конфлікти з чинника підриву соціальної системи перетворюються завдяки мистецтву управління ними на чинник стабілізації цієї системи, чим забезпечується відносна рівновага інтересів різних соціальних груп, створюються умови для громадянського миру.

Інституціоналізація конфліктів створює умови для політичної стабільності, якщо під останньою розуміти таку ситуацію, коли в політичному процесі боротьба за ресурси і позиції в суспільній ієрархії обставлена правилами, що дозволяє приділяти головну увагу розв'язанню не стільки горизонтальних соціально-політичних конфліктів, які є складником соціального життя, скільки вертикальних соціально-політичних конфліктів, тобто дій, спрямованих проти існуючого режиму, які, власне, і призводять до порушення політичної стабільності.

Із наведеного випливає, що інституціоналізація суперечностей і конфліктів – це складний процес, який спричиняється багатьма чинниками. Його метою є запобігання конфліктним зіткненням шляхом надання легальних каналів артикуляції конфліктних інтересів, контроль за протіканням конфліктної взаємодії, а також запобігання найбільш руйнівним наслідкам соціально-політичного конфлікту і забезпечення законності його регулювання.

Таким чином, основна ідея інституціоналізації конфліктів – уникнути такого моменту, коли люди шукатимуть задоволення своїх вимог за межами політичної системи і прагнутимуть до її руйнування. Якщо ж акції сторін, що протидіють, будуть спрямовані у відповідне русло в системі політичного регулювання, то контроль за ними в принципі можливий, а самі соціально-політичні конфлікти розв'язуватимуться з меншими витратами і не будуть несподіваними для суспільства. Тут є принаймні декілька можливостей: по-перше, заборонити застосовувати деякі засоби боротьби (наприклад, насильство); по-друге, обмежити кількість учасників конфлікту; по-третє, підключити до «парі», що конфліктує, «третіх осіб» (тобто посередників, наділених відповідними повноваженнями щодо врегулювання конфлікту); по-четверте, надання на арбітраж компетентних осіб вимог сторін, які конфліктують, з метою оцінювання їх з позицій загального добра, національних інтересів [5, с. 59].

Іншим важливим напрямом оптимізації механізмів розв'язання суперечностей, який тісно пов'язаний з інституціоналізацією та слугує його фактичним процедурним продовженням, є легітимація. Цей напрям достатньо глибоко розроблений, тому, очевидно, є сенс навести визначення легітимації, яка пройшла перевірку часом.

Так, на думку Р. Дарендорфа, сутність легітимації полягає у тому, що «учасники погоджуються на відомі “правила гри”, відповідно до яких вони бажають розв'язати свої конфлікти» [6, с. 146]. З таким підходом згоден і Л. Козер, який

розуміє легітимацію як укладання договору щодо норм і правил, котрі дозволяють визначити взаємне співвідношення сил. «Спільність інтересів, – стверджує дослідник, – примушує суперників застосовувати такі правила гри, які посилюють взаємну залежність один від одного ... Подібні домовленості сприяють самоліквідації конфлікту; тією мірою, якою прийняті правила додержуються, конфлікт інституціалізується і набуває рис змагальної боротьби» [7, с. 143].

Добровільне взяття учасниками на себе обмежень, відомих «правил гри» є найважливішим елементом будь-якого врегулювання соціально-політичного конфлікту. Норми і правила, що їх беруть на себе сторони конфліктної взаємодії, можуть набувати форм типових угод, законів, статутів, формальних процедур, договорів тощо. Але ці норми і правила, що забезпечують порядок врегулювання конфлікту, можуть бути ефективними тільки в тому разі, якщо вони з самого початку не дають переваги жодній зі сторін. Нарешті, всі «правила гри» передбачають визначення конкретних форм і методів урегулювання конфліктів. Основними формами урегулювання конфліктів у процесі легітимації є трансформація і зняття, а характерними для цих форм методами є переговори, посередництво, арбітраж, залучення «третьої сторони». У деяких випадках держава або міжнародні органи вимушені легітимізувати і такі деструктивні методи врегулювання конфліктів, як застосування збройного насильства (наприклад, санкції ООН проти Іраку в 1993 р.).

Отже, під легітимацією можна розуміти добровільне прийняття учасниками конфлікту певних правил і процедур, що кодифікують їхню поведінку і вчинки у напрямі досягнення певного компромісу.

Наступним напрямом оптимізації механізмів розв'язання суперечностей у перехідних системах є структурування конфліктних груп.

Як слушно зауважує О. Чуміков [8], якщо управління конфліктом передбачає діяльність, спрямовану на примирення несумісних інтересів відповідно до деякого порядку, то виникає питання про носіїв цих інтересів. Дійсно, коли наявність будь-яких конфліктних інтересів фіксується об'єктивно, а його суб'єкти невиразні або розпорошені, то говорити про близьке розв'язання конфлікту не доводиться. Навпаки, в перспективі слід чекати на загострення конфлікту. Адже раніше, ніж конфлікт розв'яжеться, повинні бути чітко визначені його учасники.

Виходячи з цієї ідеї, слід не тільки не перешкоджати, а й стимулювати оформлення партій, рухів та подібних організацій у перехідний період розвитку суспільства. Звичайно, вони стануть конфліктною силою щодо політичних груп, які представляють інші інтереси. Але, як зазначає С. Ліпсет, вони є також посередницькими структурами, що виконують функції об'єднання індивідів у суспільство. Неорганізовані індивіди потенційно є більш небезпечним джерелом підтримки для екстремістських сил лівого і правого ухилу, ніж ті, хто належить до організованих для конфлікту груп [9, с. 4].

К. фон Беме також підкреслює, що взагалі використання фізичного насильства в конфліктних ситуаціях характерно для неструктурованих груп, в яких відсутні організація та управління [10, с. 236–237].

Практика трансформації посткомуністичних держав також підтверджує дану тезу. Особливо чітко це простежується під час аналізу міжнародних зіткнень. Саме вони дозволяють дійти висновку про те, що засіб «приборкання стихії» – це надання стихійним національним рухам організованого, політично орієнтованого характеру, формування масових суспільно-політичних організацій, національно-культурних суспільств тощо. Демократично обрані лідери, «штаби» народних фронтів здатні відвернути розгул стихії натовпу, дають змогу перейти до діалогу між сторонами, що протиборствують.

Принциповою умовою трансформації посттоталітарних соціальних систем у життєздатні демократичні держави, що мають ефективний механізм розв'язання суперечностей у політичній, економічній та інших сферах, є створення в них багатопартійних систем, тобто структурування інтересів соціальних груп.

Як підтверджує досвід переходу цілої групи країн від тоталітаризму і авторитаризму (спочатку у ФРН та Італії, а після цього, у другій половині 70-х – на початку 80-х років ХХ ст. у Греції, Іспанії, Португалії та ін.), формування і структурування системи повноцінних і дієздатних політичних партій – дуже складний процес. Так, у перші післявоєнні роки у ФРН на місцевому, земельному та загальнонаціональному рівнях виникли десятки політичних об'єднань, хоча окупаційні власті в різні способи перешкоджали появі дрібних партій, стимулювали концентрацію політичних сил Західної Німеччини у декількох великих організаціях. Процес формування життєздатної багатопартійної системи тут тривав близько десяти років. Поступово дрібні партії як самостійні політичні сили були відсунуті на задній план. Головними складовими партійної системи країни стали три великі партії: блок ХДС/ХСС, а також СДПН та ВДП.

Аналогічно розвивалася ситуація в Італії, Греції та особливо Іспанії і Португалії, де на політичній авансцені (так само, як у ФРН) з'явилася безліч партій (в одній тільки Португалії їх налічувалося близько трьохсот). Партіям, які нині діють у цих країнах, аби довести свою життєздатність, довелося багато разів витримати випробовування виборами. Подібний шлях повторюють сьогодні й політичні партії в Україні, інших перехідних країнах.

Важливим показником життєздатності та ефективності багатопартійної системи як механізму структурування конфліктних груп є її плюралістичність, яка передбачає не тільки численність партій, а й наявність серед них опозиційних, у тому числі й партій, що виступають з радикальними програмами. Наявність у політичному житті партій, які не поділяють цінності політичного ладу, в рамках котрого вони діють, і які мають свої оригінальні концепції розв'язання проблем, що стоять перед суспільством, стимулює політичну

змагальність, змушує уряд (правлячу партію) постійно бути на висоті, не втрачати почуття реальності, боротися за те місце, яке він посідає.

Іншою ознакою політичного плюралізму є присутність в опозиції партій правого і лівого толків. Ці дві опозиції, знаходячись по обидва боки від центру влади у стані перманентного конфлікту, взаємно компенсують одна одну, що надає політичній системі суспільства стабільності. В умовах плюралістичної багатопартійності різноманітні соціальні, групові інтереси і потреби знаходять своїх захисників та опонентів. Існування політичної опозиції дозволяє не вбачати владі її помилок, стримує зростання бюрократизації, примушує уряд діяти більш ефективно, у тому числі з розв'язання в суспільстві конфліктів, що виникають.

Наступним інструментом структурування конфліктних груп у трансформаційних соціальних системах є формування масових суспільних організацій. Основними передумовами, що спонукають людей вступати в суспільні організації та рухи, можуть бути такі: погіршення їхнього матеріального стану; незадоволеність деяких груп людей цілями суспільного розвитку та його результативністю; відчуження системи влади від народу, коли люди, позбавлені справедливого представництва в політичних структурах, відчувають безсилля, переживають почуття відчуженості від влади та ін. З перелічених передумов зрозуміло, що суспільні рухи, які виникають незалежно від ідейних симпатій та антипатій їхніх учасників, намагаються вирішити політичними засобами загострені суперечності, які вони не в змозі розв'язати без певної форми масовості та організованості.

Черговим напрямом з оптимізації механізмів розв'язання суперечностей у перехідних процесах є створення умов для формування правової держави і громадянського суспільства, основними якісними характеристиками яких є: відкритість, плюралістичність, пластичність, високий ступінь організованості, певний рівень надмірності, можливість вертикальної і горизонтальної мобільності, наявність оптимальної композиції зворотних зв'язків тощо [11, с. 7–26]. Саме досягнення певного значення цих якісних характеристик й означає завершення трансформації, тобто перехід від тоталітаризму до демократії.

Висновки. Під механізмом розв'язання соціальних суперечностей можна розуміти механізм раціоналізації дій суб'єктів соціальної системи за посередництвом законів, моральних, релігійних та культурних норм, правил, традицій, політичної і економічної доцільності та ін.

Основними модифікаціями механізму розв'язання суперечностей і управління конфліктами в сучасному суспільстві є економічні інститути, політико-правові інститути, інститути культури та соціалізації, мораль, релігія, традиції тощо. Серед головних напрямів оптимізації цього механізму у трансформаційних умовах можна виділити: інституціоналізацію конфліктів, легітимацію конфліктів, структуризацію конфліктних груп, формування правової, демократичної держави та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Coser L. A. (ed) Political sociology: Selected essays / L. A. Coser – N. Y., 1966. —P. 85.
2. Правове виховання в сучасній Україні : монографія / А. П. Гетьман, Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. – Х. : Право, 2010. – 368 с.
3. Данильян О. Г. Політико-правові інститути як механізми розв'язання соціально-політичних суперечностей / О. Г. Данильян // Політико-правові інститути сучасності: Структура, функції, ефективність : монографія / М. І. Панов (кер. авт. кол., Л. М. Герасіна (наук. ред.), В. Д. Водник та ін. ; за заг. ред. М. І. Панова, Л. М. Герасіної. – К. : Ін Юре, 2005. – 384 с.
4. Куркин Б. А. Проблемы демократической организации общества в политологии ФРГ/ Б. А. Куркин // Зарубежная политическая наука: история и современность. Вып. 2. – М. : Наука, 1990. – Вып. 2. – С. 24 – 32.
5. Луман Н. Социальные системы: Очерк общей теории / Н. Луман // Западная теоретическая социология 80-х годов : реф. сбор. – М. : АН СССР. ИНИОН, 1983. – С. 41 – 64.
6. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта / Р. Дарендорф // Социс. – 1994. – № 5. – С. 142–147.
7. Coser L. A. The termination of conflict / L. A. Coser // Readings in social evolution and development. – N. Y., 1966. – P. 141–151.
8. Чумиков А. Н. Управление конфликтом и конфликтное управление как новые парадигмы мышления и действия / А. Н. Чумиков // Социс. – 1995. – № 3. – С. 52–57.
9. Lipset S. M. Consensus and Conflict: Essays in political sociology / S. M. Lipset— New Brunswick / Oxford : Transaction books, 1985. – P. 3–54.
10. Beyme K. von. Interessengruppen in der Demokratie / K. von Beyme // Wunch. : Piper, 1974. – S. 236–237.
11. Проблеми права і влади в умовах посттоталітарних трансформацій: міждисциплінарний аналіз : монографія / М. І. Панов, О. Г. Данильян, С. І. Максимов та ін. ; за заг. ред. М. І. Панова, О. Г. Данильяна. – Х. : Право, 2004. – 360 с.

ПРОБЛЕМА ОПТИМИЗАЦИИ МЕХАНИЗМОВ РАЗРЕШЕНИЯ ПРОТИВОРЕЧИЙ В ТРАНСФОРМАЦИОННЫХ ОБЩЕСТВАХ

Данильян О. Г.

Рассмотрена сущность механизма разрешения противоречий и управления конфликтами. Сделан вывод о том, что основными модификациями механизма разрешения противоречий и управления конфликтами в современном обществе являются экономические институты, политико-правовые институты, институты культуры и социализации, мораль, религия, традиции. Обоснованы основные направления оптимизации этого механизма в трансформационных условиях: институционализация конфликтов, легитимация конфликтов, структуризация конфликтных групп, создание условий для формирования правового, демократического государства и гражданского общества и др.

Ключевые слова: *механизм разрешения противоречий, оптимизация, институционализация конфликтов, легитимация конфликтов, структуризация конфликтных групп, правовое государство.*

**THE PROBLEM OF OPTIMIZING THE MECHANISMS
FOR THE RESOLUTION OF CONTRADICTIONS
IN TRANSFORMATION SOCIETIES**

Danilyan O. G.

The article considers the essence of the mechanism of conflict resolution and management of conflicts. The conclusion is made that the main modifications of the mechanism of conflict resolution and management of conflicts in the modern society are the economic institutions, political and legal institutions, institutions of culture and socialization, morality, religion, and traditions. The author grounds the main directions of optimization of the mechanism under the conditions of transition: the institutionalization of the conflict, the legitimation of conflicts, the structuring of conflicting groups, creation of conditions for formation of a legal democratic state and civil society, and others.

Keywords: *mechanism of conflict resolution, optimization, the institutionalization of the conflict, the legitimation of conflicts, the structuring of conflicting groups, legal state.*

УДК 37.013.78

*О. Ю. Панфілов, доктор філософських наук, професор;
О. О. Савченко, кандидат філософських наук, доцент*

**МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДСТАВИ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ
ЯКОСТЕЙ У СТУДЕНТІВ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ**

З методологічної точки зору проаналізовано деякі шляхи формування лідерських якостей студентів вищого навчального закладу.

Ключові слова: *лідерство, позанавчальна діяльність, виховна робота.*

Актуальність проблеми. Соціально-політичні та економічні перетворення, що відбуваються в сучасному суспільстві, потребують кардинальних змін у всіх сферах життєдіяльності. У політиці і економіці, науці і освіті потрібні люди, здатні проектувати і розвивати суспільні процеси в позитивному руслі, об'єктивно приносити користь суспільству. Подальший розвиток нашого суспільства залежить від людей, що володіють нестандартним мисленням, творчою уявою, певними лідерськими якостями, демократичною культурою, здатних взяти на себе відповідальність у розв'язанні проблем економічного, політологічного та культурологічного порядку. Не викликає сумніву теза, за якою сталим може бути розвиток саме такого суспільства, яке переглянуло